

УДК 159.922.8

ЗАЗИМКО Оксана, к. психол. н., доцент кафедри психології КНТЕУ

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОПРОЕКТУВАННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Встановлено місце часової спрямованості та часової орієнтованості особистості в її самопроєктуванні. Визначено особливості перспективної спрямованості в юнацькому віці. Виявлено та описано 8 типів орієнтованості особистостей юнацького віку за часовою перспективою.

Ключові слова: самопроєктування, юнацький вік, життєвий досвід, темпоральність, часова спрямованість, часова орієнтованість.

Зазимко О. Темпоральные характеристики самопроектирования личности в юношеском возрасте. Установлено место временной направленности и временной ориентированности личности в ее самопроектировании. Определены особенности перспективной направленности в юношеском возрасте. Выявлены и описаны 8 типов ориентированности личностей юношеского возраста по временной перспективе.

Ключевые слова: самопроектирование, юношеский возраст, жизненный опыт, темпоральность, временная направленность, временная ориентированность.

Постановка проблеми. Кожна епоха відображається у своєму неповторному індивідуальному баченні й поясненні світу, своєму ідеалі, стилі мислення. Ця теза підтверджена різноплановими дослідженнями в різних галузях науки і мистецтва. В психології актуальною проблемою в теоретичному та прикладному аспектах постає вивчення проявів індивідуального досвіду людини, що живе в сучасному дискурсивному просторі, з метою вирішення завдань прогнозу та корекції розвитку її особистості й "прокладання" нею життєвого шляху, що переважно обумовлюється особливостями та можливостями її самопроєктування.

Самопроєктування особистості як передбачення себе в майбутньому тісно пов'язано з її ставленням до власного майбутнього та з оцінкою історії свого життя в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, зокрема, напрацьовань М. Гінзбурга, Є. Головахи, О. Кронніка, В. Чудновського, П. Яничева

та інших показує, що останніми роками накопичилось багато матеріалу, який свідчить, що діяльність людини зумовлюється моделлю її уявлень про власне майбутнє життя [1–4]. П. Яничев вказує, що психологічне майбутнє мотивує психологічне теперішнє, надає цінності чи знецінює його, а також зіставляється з минулим, приймається як наступність і розвиток минулого або як його відкидання і заперечення [4]. Сучасні психологічні концепції, які розробляються Л. Анцифоровою, П. Балтесом, С. Максименко, М. Смультсон тощо, ґрунтуються на безперервності розвитку особистості, тобто такого розвитку, що відбувається протягом усього життя, якому властива внутрішня динаміка набутого і втраченого. З'явилося поняття непрямої лінійного розвитку, відповідно до якого протягом життя відбувається не тільки нарощування потенцій, а існують спади і плато, збагачення (ампліфікація) одних функцій і збіднення інших. Людина може розглядати своє життя як безперервну лінію розвитку, проектуючи продовження цього розвитку у майбутнє, або може планувати зміни свого способу життя аж до повної його протилежності [5–7].

Життєві плани структурують майбутнє у смисловому змісті, спрямовують вектор особистісного зростання саме сьогодні, вимальовуючи сюжет особистісного майбутнього. Людина завжди ставить перед собою певні цілі, завдання, прагнучи їх досягти, і тим самим наблизитися до свого ідеалізованого образу "Я", ідеалізованого майбутнього. Тому майбутнє визначає нинішнє ідеальне "Я" чи ідеальні прагнення. Втім, чим більш структуроване майбутнє, тим більш залежною, ригідною є поведінка людини в теперішньому. Людина може стати рабом своїх планів, які не коректуються сьогоднішнім. Скерованість на майбутнє робить людину більш уразливою щодо стресів та зменшує відкритість її досвіду. Ці твердження класичної психології стали аксіоматичними і в практиці психологічної діяльності.

Роль структурування сьогодні людини належить не лише передбачуваному майбутньому. Реінтерпретація власного минулого з погляду сьогодні, вирішення завдань щодо "зобов'язань" своєму минулому також визначають сучасний стан людини та її перспективи. Насичення подієвістю сьогоднішнього життя чи надання йому значення лише межі між минулим та майбутнім визначають різноспрямовані вектори не тільки стилів мислення чи прийняття відповідних життєвих рішень, а й самопроектування особистості.

Зміна соціокультурного простору завжди впливає на окрему особистість, її погляди, переконання, життєвий досвід у цілому, що зумовлює переструктурування нею власної ментальної моделі світу та себе в ній. Якщо аналізувати досвід особистості постмодерного періоду, який поширився вже й на нашу країну, то для даної епохи, як стверджують дослідники, характерний розпад темпоральності (взаємозалежності, взаємопов'язаності подій минулого, теперішнього та

планів майбутнього). У зв'язку з цим відбувається "раптове" звільнення теперішнього моменту від будь-якої діяльності та пов'язаних з нею переживань. Теперішнє набуває ізольованості, втрачаються його причинно-наслідкові зв'язки з минулим, і, як наслідок, унеможливується планування майбутнього. Нерефлексивне теперішнє унаслідок своєї ізольованості "захоплює суб'єкта такою яскравістю, про яку неможливо розповісти, яка по суті підсилює матеріальність сприйняття..." [8, с. 50].

Студентство в своєму юнацькому віці завжди першим реагує на зміни соціокультурного контексту власним особистісним переструктуруванням. Тому метою цього дослідження є з'ясування особливостей темпоральних характеристик досвіду сучасних студентів, що може пролити світло на прикладну проблему особистісного зростання та дати поштовх для подальшого вивчення особливостей самопроєктування особистості в сучасному соціальному та індивідуальному дискурсивних просторах.

Результати дослідження. Варто зауважити, що для психології як академічної, так і практичної, визначення пріоритетної вагомості того чи іншого етапу життя людини на її особистісний розвиток не є однозначним. У напрямках глибинної психології стверджується, що істинні причини вчинків людини криються в її минулому, і тому в глибинній психотерапії наголошується на реконструкції прожитого суб'єктом життєвого шляху. В рамках поведінкових напрямів не приділяється великої уваги минулому особистості, поведінкова терапія пропонує аналіз актуальної ситуації з усіма її чинниками та засоби вирішення проблеми клієнта за принципом "тут і тепер". Персоналістичні напрями здебільшого орієнтовані на роботу зі структурою цінностей людини, з її життєвими планами та перспективами.

Темпоральні особливості досвіду особистості визначають напрям та структурно наповнюють її самопроєктування як в зрілому віці, так і на етапі юності. На сьогодні для психологічної науки, яка ґрунтується на герменевтичних принципах, безперечним фактом є те, що цінність минулого та перспективи майбутнього закладаються індивідуальними особливостями розуміння та інтерпретації власного життєвого досвіду через призму сучасного стану речей. Минуле існує лише в тому вигляді, а майбутнє набирає лише тих рис, якими їх наділяє людина з погляду сьогодення.

Часова орієнтованість людини вказує на динаміку її особистісного зростання. Зростання особистості в традиціях гуманістичної концепції не є власне розвитком особистості, а відбувається ніби "зсередини" особистості, на відміну від розвитку, який радше є формуванням певних особистісних якостей, визначених зовнішньо, в позаособистісному полі. Особистісне зростання – це повільний і поступовий процес, який відбувається за рахунок надання кодів чи

перекодування реальностей життєвого досвіду особистості. Оскільки особистісне зростання відбувається завдяки змінам життєвого досвіду, то його досить складно пов'язати з віковими періодами розвитку особистості. Це більш складний багатоаспектний процес, який має власну логіку та траєкторію.

Щодо часової спрямованості особистості, то в різні вікові періоди вона змінює свій загальний вектор. Наприклад, юнацький вік характеризується визначенням сенсу власного життя, побудовою його перспектив, постановкою життєвих планів з втілення своїх мрій, тобто є спрямованим на майбутнє. Доросла людина вже спроможна реалізувати задумане і, за сприятливих обставин, всі свої зусилля спрямовує на його втілення сьогодні. Людина похилого віку, коли основні життєві плани реалізовано, все частіше живе спогадами про минуле та реінтерпретує його. Отже, часова спрямованість тісно пов'язана з віковими етапами становлення особистості та є запорукою її розвитку.

Часова спрямованість вказує на напрям устремлінь, зосередження людини, за яким вона вбачає власні життєві цілі чи досягнення. Спрямованість людини на певний проміжок власного життєвого шляху є переважно усвідомленою, що забезпечує насичення подієвістю того чи іншого пікового періоду переживань власного життя. Пік переживань культурних сценаріїв життя в людини, за дослідженнями Д. Рубіна та Д. Бернтсен, припадає на 16–30 років [9], який і є центром спрямованості особистості.

Щодо особистісного зростання, яке є не віковою, а індивідуальною характеристикою особистості, то варто вживати інший термін – часова орієнтованість.

Часова орієнтованість – більш глибинна і власне індивідуальна особистісна ознака, яка вказує на "обізнаність" у власному житті. Часова орієнтованість є одним із чинників, завдяки якому особистістю "визначаються" критерії схематизації та конденсації власного життєвого досвіду, оскільки є результатом його розуміння та інтерпретації. Часова орієнтованість власного життя переважно не усвідомлюється людиною, але визначає напрям і межі її самопроекування.

На кожному віковому етапі важлива гармонія між минулим, майбутнім та сьогоднішнім, яку Ф. Зімбардо діагностує як часову збалансованість. Очікуване (передбачуване) майбутнє впливає на зміну сприйняття, розуміння й оцінку минулого. Такий вплив може здійснюватися через спрямовану, закономірну деформацію системи мотивів і установок особистості. У кожний момент домінуючий мотив, установка висвічує певну частину життєвого досвіду, і ця частина керує зміною сприйняття. Якщо з'являється мета як щось бажане у майбутньому, між майбутнім і сьогоднішнім встановлюється зв'язок. Іноді відсутність гармонії між минулим і майбутнім, перекося часових

координат блокують зростання особистості. Так діє виняткова концентрація людини на минулому, безперервне "перемелювання", наприклад, того, як могло б скластися життя. В іншій ситуації, навпаки, людина зосереджується на побудові планів, цілком спрямована у майбутнє і переповнена райдужними надіями або страхами і тривогою, тобто проживається досвід, якого ще реально не було і який може й не стати реальністю. Обидві позиції провокують відхід від повноцінного контакту з сьогоденням і призводять до зниження відповідальності за нього.

Тому загальноприйняте твердження, що юнацький вік спрямовано на перспективу, потребує уточнення та розширення. На сьогодні в психологічній науковій літературі, незважаючи на високу активність дослідження саме юнацького віку, не існує досліджень темпоральної орієнтованості сучасного студентства. А саме часова орієнтованість забезпечує подальшу траєкторію зростання особистості.

У цьому дослідженні для визначення часової перспективи особистості в юнацькому віці застосовано ряд методик, які спрямовані на отримання якісної та кількісної інформації. Серед них основні: написання автобіографії та аналіз її смислової структури, складання короткої розповіді про себе іншій людині, з якою є бажаним продовження позитивних стосунків, набір тверджень за аналогією з методикою часової перспективи Ф. Зімбардо та допоміжні методики, що допомагають досліджувати аспекти часової перспективи: графічний тест Коттла (тест кіл Коттла) і модифікована методика цільової спрямованості Я. Васильєва.

Аналіз часової спрямованості сучасних студентів дає змогу визначити генезис їх життєвих планів у складі суб'єктивної картини світу.

Частина життєвих завдань, а саме 8 %, за прогнозом самих юнаків, ніколи не збудеться, але вони ще дозволяють собі фантазувати та мріяти. 17 % завдань вже реалізовано, і їх позитивний наслідок, на думку студентів, буде супроводжувати їх все наступне життя. 26 % життєвих завдань розраховано на близьку, 17 % – на середню і 33 % – на далеку перспективу. Отже, юнацький вік дійсно є спрямованим на перспективу, оскільки рівно третина життєвих завдань юнаків повинна реалізуватись, як вони сподіваються, у далекому майбутньому.

Щодо сфер реалізації життєвих завдань, то найбільше життєвих планів – 37 % пов'язано з особистісною сферою, 19 % – зі сферою самоздійснення, 13 % – із професійною сферою, 10 % – із сімейною сферою як зі своїм подружжям, бажаними дітьми, так і своїми батьками. По 6 % життєвих завдань належать до соціальної та матеріальної сфери, і по 5 % – до дружньої та кохання. Планування особистісної і професійної сфер є взаємовиключними, тобто професійні життєві завдання частіше не пов'язуються з особистісними.

Досягнення життєвих завдань в особистісній сфері здебільшого передбачається у недалекому майбутньому, тобто плани особистісного

характеру належать до близької перспективи і не властиві далекій. Проте плани із самоздійснення у близькій перспективі відсутні і належать переважно далекій перспективі реалізації.

Дослідження також дало змогу встановити, що юнаки та дівчата, схильні до нейротизму, віддають перевагу життєвим завданням у сфері професійних та навчальних надбань. Особи, відкриті новому досвіду, не ставлять перед собою тих завдань, які, на їх думку, не можуть здійснитись; нереальні життєві завдання не планують й ті особи, які приймають відповідальність за їх здійснення виключно на себе. Більш добросовісні студенти, ті, що більш схильні до згоди з думкою значущих оточуючих, менш емоційно переживають невиконання власних життєвих планів.

Виконуючи графічний тест Котгла на часову перспективу, 86 % студентів також віддали перевагу майбутньому. Третина студентів найменше значення надають теперішньому часу, який існує для них у більш згорненому вигляді, а інколи є лише межею між минулим і майбутнім.

Дослідження підтвердило, що юнацький вік спрямований на перспективу майбутнього. Втім, далеке майбутнє в цьому віці "бачиться" досить туманно, з нечіткими обрисами та неусвідомленням пріоритетності цілей. Чіткість цілей у цьому віці відстежується лише на найближчі дні та місяці. В суб'єктивній картині власного життя юнаків та дівчат яскраво виражено переважання майбутнього над минулим і сьогоденням або, за висловом А. А. Кроніка, переважання потенційних причинно-цілевих зв'язків над реалізованими і актуальними.

У цьому віці теперішньому не приділяється значної уваги, для частини студентів воно є не самим життям, а ніби підготовкою до нього, етапом, за яким слідує повноцінне успішне життя. Сьогодні ж реалізуються лише особистісні бажання, які так чи інакше, порівняно з іншими життєвими завданнями, мають більш егоїстичний характер.

Саме завдяки появі у ранній юності відчуття плинності часу і себе в ньому, в студентські роки вимальовується модель власного життя як система життєвих планів з урахуванням життєвих обставин, хоча вона ще відрізняється крайньою мінливістю і слабкою продуманістю. І саме насиченість теперішнього часу різнобарвною подієвістю забезпечує більш повноцінне його переживання та переопрацювання, що приводить до більш глибокого розуміння та інтерпретації власного життєвого досвіду в темпоральному вимірі. Недооцінюючи події, що відбуваються сьогодні, особистість стає заручником своєї долі, втрачає авторство свого життя.

Тож у постановці життєвих завдань важлива роль належить теперішньому часу, тому від того, як особистість оцінює себе сьогодні, як вона розставляє пріоритети залежить сюжет її життя, його лейтмотив.

Сподівання молоді на самоздійснення у майбутньому, на успішне життя можуть реалізуватись за умов позитивного активного майбутнього у власній історії життя, реінтерпретації "зобов'язань" минулого, наявності реальних завдань сьогодення та насиченні подієвістю теперішнього часу їх життєвих історій.

Юнацький вік – це період усталення ціннісних орієнтацій, який часто проходить під впливом сильних емоційних переживань. Висвітлені юнаками в текстах події власного життя, включаючи й передбачуване майбутнє, досить емоційно насичені (середній бал емоційного насичення за 5-бальною шкалою дорівнює 4.2). У попередньому нашому дослідженні розкрито особливості формування життєвих цінностей в юнацькому віці за допомогою зчитування та засвоєння існуючих смислів з соціокультурного досвіду (репродуктивна когнітивна діяльність), а також за допомогою власного смислопородження як якісної зміни в їх розумінні та інтерпретації на рівнях особистого й особистісного досвіду [10]. Подальше дослідження дало змогу виокремити три групи осіб юнацького віку: здатних до смислопородження, орієнтованих на суб'єктивне теперішнє, та тих, у яких виникають труднощі у тлумаченні життєвих цінностей.

Смислопороджувальна діяльність спостерігається у тих досліджуваних, які в часовій та логічній послідовності різносторонньо висвітлюють історію власного життя, охоплюючи майже всі його сфери: особистісну, дружню, навчальну, професійної діяльності, соціальну тощо. Вони, хоча і зрідка, але без стороннього впливу схильні реінтерпретувати власний досвід.

Вирізняє цих досліджуваних подієва насиченість теперішнього часу. У висвітлених подіях вони відіграють роль головного героя оповіді з прийняттям відповідальності за їх наслідки, що вказує на авторство власної життєвої історії взагалі. В цілому на життєвій історії не відбивається фаталістичність, лише у сферах дружби та кохання простежується покладання авторів на власну долю. Втім, активна інтерпретація подій теперішнього стану не пов'язана з домінуванням у власній життєвій історії даного моменту життя, оповіді здебільшого орієнтовані на далеке майбутнє, у них майже відсутні плани на найближчу перспективу, в яку входять тільки найближчі дні. Юнаки, здатні до смислопороджувальної діяльності, свій футурологічний наратив (розповідь про себе в майбутньому) будують як на основі мрій, надій, очікувань і сподівань, так і цілком визначених життєвих планів і завдань. Опис майбутнього ґрунтується переважно на активній позиції з передбаченням досягнень, здійснення яких залежить як від самого автора оповіді, так і від обставин, що мають скластися.

У цілому особи юнацького віку, які здатні до "смислопородження", вирізняються активною авторською позицією щодо власної життєвої історії, яку вони описують різносторонньо у часовій та логічній послідовності.

Особи, які вкладають у життєві цінності смисли, орієнтовані на суб'єктивне теперішнє, також мають авторську позицію щодо власного життя, втім, вони переважно не орієнтовані на майбутнє, а воліють перебувати в гедоністичному теперішньому. Футурологічний наратив таких осіб переважно фантазійний або насичений бажаннями із "зони найближчого розвитку" чи конкретизованими життєвими завданнями. Відповідно в описі передбачуваних подій майбутнього зустрічаються дієслова від третьої особи, але з такою ж вірогідністю й від першої. Майбутнє, що описується, визначається лише близькою перспективою з певною ієрархією її цілей. Досвід минулого часто реінтерпретується з використанням захистів, минуле в основному пасивне, фаталістичне, але після реінтерпретації набуває нейтральних рис, де за частиною подій визнається авторство, а інша частина інтерпретується долею. В результаті реінтерпретації минулого майбутнє насичується планами, але фаталістичними залишаються сподівання щодо дружніх та сімейних стосунків. Інтерпретації та реінтерпретації найбільше піддаються події, пов'язані з розвитком власної особистості, власних захоплень, та дружні стосунки.

Таким чином, основною відмінністю між двома емпірично виділеними групами осіб юнацького віку щодо формування їх життєвої орієнтації є темпоральний опис подій власного життя, який властивий майже всім наративам групи, що породжує індивідуальні смисли власних життєвих цінностей, і майже відсутній у групі орієнтованих на суб'єктивне теперішнє. На відміну від першої виділеної групи, група "орієнтованих на суб'єктивне теперішнє" не вирізняється спрямованістю на майбутнє, але "смыслепопороджувальна група", яка здебільшого орієнтована на майбутнє, вирізняється більшою подією насиченістю теперішнього. За обома виділеними групами визнається авторство власної історії. Інтерпретація та реінтерпретація подій в "орієнтованих на суб'єктивне теперішнє" стосується лише декількох основних сфер їхнього життя, а в "смыслепопороджувальній групі" задіяні всі сфери їх життя.

Визначені групи не виключають одна одну. Одні й ті ж досліджувані можуть входити як в групу "смыслепопородження", так і "орієнтованих на суб'єктивне теперішнє". Якщо "смыслепопороджувальна група" продукує здебільшого наративи, то вимір "орієнтованих на суб'єктивне теперішнє" є тезаурусним [11]. Отже, існує й група особистостей юнацького віку, яку умовно можна назвати "наративно-тезаурусною". Описуючи історію власного життя в хронологічній послідовності, представники цієї групи раптом концентруються на певній його події (подіях) і переносяться в континуум пов'язаних з ними переживань, роздумів та здійснених на їх основі висновків.

Щодо осіб, в яких виникають труднощі в тлумаченні певних цінностей, встановлено, що свій життєвий досвід вони змальовують із забарвленням нереалістичної модальності, тобто життєві історії осіб,

що мають труднощі у визначенні цінностей життя, насичені мріями, які, як вони вважають, можуть ніколи не здійснитися. Отже, нереалістичність мрій (наявність марень) суттєво заважає визначенню власних життєвих цінностей.

У юнацькому віці з'являється усвідомлення неперервності й наступності часу, а тема майбутнього стає головним виміром у постановці життєвих завдань та самоздійсненні сьогодні. Теперішнє набуває смислу як підґрунтя майбутнього при врахуванні минулого і закладає базу для побудови реальних життєвих планів. Але водночас у сучасному соціокультурному просторі відбувається зміна акцентів часової перспективи, при якій теперішнє набуває певної ізольованості та суб'єктивності, що відбивається й на особистому досвіді осіб юнацького віку, що було емпірично доведено.

Досить часто життєві історії осіб юнацького віку (особливо це тексти, які адресувались незнайомцю, з яким досліджуваний бажає продовжувати позитивні взаєностосунки) обмежуються описом лише теперішнього стану оповідача чи його характеристик. Особливістю таких історій є відсутність опису будь-яких подій, вчинків та емоційних переживань, пов'язаних з ними. Є лише позитивна оцінка суб'єкта опису, з якої не проглядається усвідомлення своєрідності власного життя. Така притупленість емоційних переживань у теперішньому часі не відображується на усвідомленні власної унікальності, яка й підкреслюється текстами цього типу. Здебільшого охарактеризовані тексти досліджувані адресують знайомим їхнього віку з мережі Інтернет. Можна припустити, що ступінь реалістичності особистісного простору таких респондентів не дуже високий, здебільшого вони застосовують захисні форми інтерпретації досвіду, не враховують його реальних моментів, що і призводить до пониження емоційності текстів та відсутності діалогізму.

Аналіз показав, що при віковій спрямованості на майбутнє, майже половина життєвих історій респондентів не містить передбачення майбутнього. Можна допустити, що це є відображенням невпевненості у завтрашньому дні, розмитості перспектив, відбитком соціальних стереотипів, що зумовлюють дозованість інформації, тощо. Втім, статистична обробка результатів дослідження довела, що відсутність опису власного майбутнього спостерігається у досліджуваних, які не орієнтовані на майбутнє в часовій перспективі, а власне минуле описують з пасивного погляду і не надають рефлексивної інформації щодо власного життя в цілому. І навпаки, антиципація майбутнього виявляється в юнаків, які здатні рефлексувати власні життєві події, приймають відповідальність за їх результати та орієнтуються на позитивне активне майбутнє.

Таким чином, за допомогою проведеного аналізу вдалося встановити особливості часової спрямованості в юнацькому віці та перспективи її розвитку. Аналіз підтвердив загальну спрямованість юнаків та дівчат на власне майбутнє.

Часова орієнтованість, як зазначалось вище, не відповідає віковому етапу розвитку людини, а визначає інтенсивність її зростання та забезпечує напрям і можливості самопроекування. Часова орієнтованість особистості є визначальною у побудові та реалізації нею моделі власного життя.

Визначити типи орієнтованості особистостей юнацького віку за часовою перспективою вдалося за допомогою факторизації даних дослідження за методом головних компонентів при 15-разовому обертанні.

У результаті проведених статистичних підрахунків та інтерпретації їх результатів виділено 8 типів часової орієнтованості особистості в юнацькому віці. Серед них: один засвідчує збалансовану часову перспективу, в п'ятьох відстежується орієнтація на теперішній час, у двох – орієнтація на минулий час (причому, в жодній з них не ввійшло позитивне минуле), і лише в одному – орієнтація на майбутнє.

Особистості, *орієнтовані на збалансовану часову перспективу*, відчують взаємозв'язок минулого, теперішнього та майбутнього у власному житті. Досліджувані цього типу в розповіді про себе частіше за інших наводять рефлексивну інформацію. Вони прагнуть переживати ліричні та альтруїстичні емоції, дещо схильні до ризику. Як бажаних співбесідників вони найчастіше обирають близьких дорослих, а не одноліток, хоча проблем у спілкуванні з товаришами не відмічається. Вони ставлять перед собою реальні цілі, їх життєві завдання є масштабними, що пронизують весь їх життєвий шлях. Вказані цілі фактично не стосуються матеріальної сфери життя. Але у них, що характерно для цього вікового періоду, нечітко визначена пріоритетність життєвих цілей на фоні недостатньої їх усвідомленості.

Наступні два типи користуються досвідом двох часових орієнтацій: майбутнє і теперішнє та минуле і теперішнє.

Юнаки, що входять до типу *орієнтованих на майбутнє та відхиляють можливість гедоністичного сьогодення*, більш інтровертовані, дещо закриті новому досвіду та не схильні до ризику. Стосунки з іншими частіше будують з позицій (трансакційних станів за Е. Берном) дорослого та батьківської за формальним чи конфліктним типом. У розповідях про себе найчастіше висвітлюють власні плани та піднімають проблеми зі сфери навчання і професійної діяльності. Перевагу віддають практичним, акізитивним, глоричним та дещо гедонічним емоціям. Події майбутнього висвітлюють як фактологічну інформацію, успіх досягнень у майбутньому приписують в основному власним здібностям та можливостям, тобто займають суб'єктивно активну позицію щодо побудови власного життя. В описі минулого та теперішнього у власній історії життя також не займають пасивної позиції. Не схильні рефлексувати власне минуле, як і описувати власні негативні емоції, а також уникають розповідей, пов'язаних з коханням.

Юнаки та дівчата, що ввійшли до типу орієнтованих на *негативне минуле та фаталістичне теперішнє*, є переважно нейротичними особистостями, які бажають пережити альтруїстичні емоції та уникати пунічних. В автобіографії, описуючи власне минуле і сьогодення, майже не вживають активних дієслів першої особи, що свідчить про пасивне ставлення до плину власного життя; минуле фактично не піддається рефлексії та реінтерпретації. Життєві завдання переважно пов'язують з навчанням та професійною діяльністю, уникають завдань, що належать до особистісної сфери. У розповіді про себе однолітки вживають слова та вислови, що виражають амбівалентні емоції. Втім, у них відзначається сформованість відчуття взаємозв'язку минулого, теперішнього та майбутнього часів, але майбутнє майже не насичується подією.

Наступні три типи характеризуються орієнтацією лише на теперішній час, але з різною його інтерпретацією: гедоністичне, активне, фаталістичне.

Особи, орієнтовані на *гедоністичне теперішнє*, у власній біографії порівняно з іншими виділяють більше значущих подій та після певної роботи з текстом біографії часто доповнюють її випущеними віхами власного життя. У тексті часто зустрічається можливий стан здійснення подій. Вони переважно екстравертовані, схильні до ризику та мають гармонійний тип стосунків з оточуючими. Бажають пережити комунікативні, гностичні, естетичні та ліричні емоції. Описуючи власне майбутнє, використовують переважно дієслова пасивної форми, наводять лише фактологічну інформацію про передбачувані події. Розповідаючи історію про себе одноліткам, частіше за інших розкривають причинно-наслідкові зв'язки між подіями свого життя. Їх розповіді про себе забарвлені емоціями різних модальностей, а також містять і досить багато інформації без емоційного окрасу. Досить відверті у спілкуванні, розкривають майже всі теми власного життя: дружби, кохання, особистісну, навчально-професійну, сімейну. За цільовою спрямованістю відзначаються орієнтацією на самоздійснення. Таких осіб часто називають "душею компанії".

Ті особи, що займають активну позицію щодо власного життя сьогодні (*орієнтовані на активне теперішнє*), у взаємодії з іншими не займають батьківської позиції та позиції дорослого з формальним стилем спілкування. Їх історії емоційно насичені. Здійснення власних життєвих очікувань, на їх думку, в основному залежить від них самих, якщо ж деякі очікування не збудуться, вони будуть досить емоційно пережити невдачу. Втім, заслуги за власні надбання переважно приписують близькому оточенню. В особистісному плані – недобросовісні, але за методикою "Локатор великої п'ятірки" є більш творчими. Вони відчувають складний лінійний взаємозв'язок минулого, сьогодення та майбутнього, але у розповіді про себе обмежуються лише подіями сьогодення. Інформація про минуле та теперішнє передається

у фактологічному стилі, майже без рефлексивної обробки, уникають висвітлення власних перспектив.

Особи з пасивною позицією щодо власного життя (*фаталістичне теперішнє*) переважно мають плани лише на близьку перспективу, в основному їх переживання пов'язані з найближчими днями, а життєві завдання на декілька років вперед майже відсутні. Власні перспективи вбачають в основному у задоволенні особистих бажань, завдання із самоздійснення для себе майже не визначають. Розповідаючи іншим про життєвий шлях у минулому, уникають дієслів активної форми від першої особи. У власному житті найбільше бажають пережити моральні емоції та піддають сьогодення певному рівню рефлексії.

Виділяється також ще два типи – орієнтованих на негативне минуле та неорієнтованих на майбутнє.

Досліджувані, що увійшли до типу орієнтованих на *негативне минуле*, у наративній розповіді досить рідко вживають активні дієслова від першої особи, події власного життя емоційно не насичують. Для історій одноліткам обирають події сьогодення і уникають подій минулого. Найбільші сподівання власного життя покладають на майбутнє. Життєві завдання, пов'язані зі сферою дружби, майже відсутні.

Особи, що *не орієнтовані на майбутнє*, при взаємодії з іншими найчастіше займають позицію дитини за відгородженим типом. Життєві завдання не пов'язують із сімейною сферою. Не мають відчуття темпоральності та не схильні до ризику. Бажаними для них є переважно глоричні та гностичні емоції і потреби.

Належність людини до виділеного типу часової орієнтованості може зберігатись протягом подальшого життя, якщо не відбудеться рефлексивного переструктурування нею власного життєвого досвіду.

Проведений теоретико-емпіричний аналіз зазначеної проблеми дозволяє зробити такі **висновки**.

Особливості самопроекування особистості визначаються віковими темпоральними характеристиками життєвого досвіду людини та індивідуальними можливостями його розуміння й інтерпретації в просторово-часових детермінантах.

Вікові темпоральні ознаки самопроекування зумовлюються часовою спрямованістю особистості, індивідуальні – часовою орієнтованістю.

Часова спрямованість переважно усвідомлюється особистістю та вказує на напрям устремлень, зосереджень людини на певних подіях з власного минулого, теперішнього чи майбутнього життя.

Часова орієнтованість – глибинна індивідуальна характеристика людини, яка є основним чинником "визначення" власних критеріїв схематизації та конденсації життєвого досвіду.

Підтверджено, що юнацький вік спрямований на перспективу, хоча майбутнє в цьому віці ще не має чітких обрисів.

З'ясовано, що респонденти, які не орієнтовані на майбутнє в часовій перспективі, з пасивною позицією щодо власного минулого і

нерефлексивним ставленням до подій власного життя в цілому, уникають висвітлення власних перспектив. І навпаки, антиципація майбутнього виявляється у тих юнаків та дівчат, які здатні рефлексувати власні життєві події, приймають відповідальність за їх результати та орієнтуються на позитивне активне майбутнє.

Визначено типи орієнтованості особистостей юнацького віку за часовою перспективою: один засвідчує збалансовану часову перспективу, в п'ятьох відстежується орієнтація на теперішній час, у двох – орієнтація на минуле і лише в одного – орієнтація на майбутнє.

Часова орієнтованість власного життя переважно не усвідомлюється людиною, але визначає напрям і межі її самопроекування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. — 1994. — № 3. — С. 43–52.
2. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. — К. : Наукова думка, 1984. — 209 с.
3. Чудновский В. Э. Воспитание способностей и формирование личности / В. Э. Чудновский. — М., 1986. — С. 23.
4. Яничев П. И. Субъективные модели прошлого, настоящего и будущего в подростковом и юношеском возрасте / П. И. Яничев // Наш проблемный подросток. — 1999. — С. 50–60.
5. Анциферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л. И. Анциферова. — М. : Институт психологии РАН, 2006. — 512 с.
6. Балтес Б. П. Всевозрастной подход в психологии развития: исследование динамики подъемов и спадов на протяжении жизни / П. Б. Балтес ; пер. с англ. И. Ариевича // Психологический журнал. — Т. 15. — 1994. — № 1. — С. 60–80.
7. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. — К. : КММ, 2006. — 240 с.
8. Джеймисон Ф. Постмодернізм або Логіка культури пізнього капіталізму / Ф. Джеймисон. — К. : Курс, 2008. — 504 с.
9. Rubin D. C. Cultural Life Scripts Structure Recall from Autobiographical Memory / D. C. Rubin, D. Berntsen // Memory & Cognition. — 2004. — Apr. 32(3). — P. 427–442.
10. Зазимко О. В. Формування життєвих цінностей в юнацькому віці: психологічні особливості / О. В. Зазимко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2012. — № 4 (84). — С. 89–104.
11. Эпштейн М. Н. Жизнь как тезаурус / М. Н. Эпштейн // Московский психотерапевтический журнал. — 2007. — № 4. — С. 47–56.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

Zazymko O. The temporal characteristics of self-development in adolescence.

Background. Modern sociocultural discursive space has caused a number of changes in personal development. The exploration of manifestations of the personal development through his temporal characteristics throws light on self-designing features of a person.

The review of scientific sources shows that in recent years there has been accumulated quite a lot of material that shows that personal activity is predermined by the

model of his ideas about his own future life. The attitude to the future is always formed on the base of understanding and person's interpretation of his life experience. For the experience of the postmodern period the collapse of temporality is a characteristic occurrence, that at the moment still hasn't been investigated at the level of the individual's experience. Clarification of the temporal characteristics of the modern student's experience is the basic aim of the nominated research.

The results of research. As a result of research there has been found out that the age temporal characteristics of life experience and the individual possibilities of its understanding and interpretation in the space and time determinants condition self-designing features of a person in his adolescence.

The central aspect of the work is the simultaneous separation of correlation between temporal direction and temporal orientation of a person and their ascertainment. The temporal direction indicates the direction of aspirations, person's focuses on some periods of his life. The temporal orientation is one of the deepest characteristics of a person and the main factor for "determination" of his own schematization criteria and life experience condensation.

It has been confirmed by the conducted research that adolescence is directed to prospect, though the future in this age isn't clearly outlined. On the base of extra analysis there have been determined the types of personal orientations in adolescence according to the temporal perspective. There has been ascertained that the temporal characteristics of a personal life is mostly unrealized by a man but determines the direction and limits of his self-designing.

Conclusions. The conducted research throws light on the applying problem of the personal growth in adolescence and stimulates the further studying of self-designing features of a person in the modern social and individual discursive fields.

Keywords: self-designing, adolescence, life experience, temporality, time direction, time orientation.

REFERENCES

1. Ginzburg M. R. Psihologicheskoe sodержanie lichnostnogo samoopredelenija / M. R. Ginzburg // Voprosy psihologii. — 1994. — № 3. — S. 43–52.
2. Golovaha E. I. Psihologicheskoe vremja lichnosti / E. I. Golovaha, A. A. Kronik. — K. : Naukova dumka, 1984. — 209 s.
3. Chudnovskij V. Je. Vospitanie sposobnostej i formirovanie lichnosti / V. Je. Chudnovskij. — M., 1986. — S. 23.
4. Janichev P. I. Subektivnye modeli proshlogo, nastojashhego i budushhego v podrostkovom i junosheskom vozraste / P. I. Janichev // Nash problemnyj podrostok. — 1999. — S. 50–60.
5. Anciferova L. I. Razvitie lichnosti i problemy gerontopsihologii / L. I. Anciferova. — M. : Institut psihologii RAN, 2006. — 512 s.
6. Baltes B. P. Vsevozrastnoj podhod v psihologii razvitija: issledovanie dinamiki podemov i spadov na protjazhenii zhizni / P. B. Baltes ; per. s angl. I. Arievicha // Psihologicheskij zhurnal. — T. 15. — 1994. — № 1. — S. 60–80.
7. Maksimenko S. D. Genezis sushhestvovanija lichnosti / S. D. Maksimenko. — K. : KMM, 2006. — 240 s.
8. Dzhejmison F. Postmodernizm abo Logika kul'turi pizn'ogo kapitalizmu / F. Dzhejmison. — K. : Kurs, 2008. — 504 s.
9. Rubin D. C. Cultural Life Scripts Structure Recall from Autobiographical Memory / D. C. Rubin, D. Berntsen // Memory & Cognition. — 2004. — Apr. 32(3). — P. 427–442.
10. Zazimko O. V. Formuvannja zhittevih cinnostej v junac'komu vici: psihologichni osoblivosti / O. V. Zazimko // Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universitetu. — 2012. — № 4 (84). — S. 89–104.
11. Jepshtejn M. N. Zhizn' kak tezaurus / M. N. Jepshtejn // Moskovskij psihoterapevticheskij zhurnal. — 2007. — № 4. — S. 47–56.